

ADALÉKOK ANTIOCHIAI SZENT MARGIT ÁRPÁD-KORI TISZTELETÉHEZ

Néhány évvel ezelőtt Orbán Imre szegedi kollégám közel két évtizedes kutatómunka után doktori disszertációt nyújtott be és ezzel egy időben monográfiát jelentett meg Antiochiai Szent Margit középkori kultuszáról.¹ Orbán Imre Szent Margittal kapcsolatos kutatómunkáját kezdettől fogva nyomon tudtam követni.² Az a megtisztelő feladatot kaptam, hogy a doktori disszertációként is benyújtott munkáról opponensként bírálatot mondhattam. Orbán Imre doktori értekezéséről igen elismerő véleményem volt és számos új eredményét hosszan tudnám sorolni. Különösen jónak tartom könyvének azon részeit, ahol Antiochiai Margit és Árpád-házi Szent Margit kultuszának kapcsolódását mutatta be. A monográfia Margitokon kívül igen fontos megfigyeléseket tartalmaz a vértanú szüzek – elsősorban Alexandriai Szent Katalin, Szent Borbála és Szent Dorottya – középkori magyarországi tiszteletével kapcsolatban is. Egy jó munka mindig továbbgondolásra készíti az olvasót és így jártam én is az opponálásra elvállalt disszertációval.

Megjegyzéseim a könyv III. fejezetéhez, „A magyarországi tiszteletének kialakulás és fénykora„ részhez, tehát a középkori kultuszhoz kapcsolódnak.³ Elsősorban a Margit-kultusz 13. század eleji magyarországi felerősödésének problémájához szeretnék adalékkal szolgálni. Orbán Imre helyesen hangoztatja, hogy a Margit-tisztelet előtérbe kerülésének oka nem kizárólag II. András 1217-es szentföldi ereklyevásárlása,⁴ hanem ez a kultusz 11–12. századi erőteljes jelenlétéből is levezethető. A fejeréklye Magyarországra kerülését tekinti azonban Margit-tisztelet 13. századi fel-

¹ Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Orbán: Szent Margit tisztelete).

² Orbán Imre: Miért éppen Margit? Álmos herceg kolostoralapításairól. In: Aetas 1997/2–3. (a továbbiakban: Orbán: Miért éppen Margit) 42–50.; Orbán Imre: Antiochiai Margit, a sárkány és a szülő nők. In: Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc, Szeged, 2000. 401–419.; Orbán Imre: Antiochiai Szent Margit legendája. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000/1–4. 5–40.

³ Orbán: Szent Margit tisztelete 93–130.

⁴ Scriptores rerum Hungaricarum I. Ed. Szentpétery, E. Budapest, 1937. 466.

erősödésének közvetlen indítékául.⁵ Bizonyosan nagy szerepe volt Margit kultuszának megnövekedésében annak, hogy fejedelméje Magyarországra került. Fel kell azonban vetni, hogy a szentföldi gazdag ereklyekínálatból miért éppen Margit-relikviát vásárolt az uralkodó? A vásárlás indítéka véleményem szerint az Árpádok 12. század végi szenttisztelete, a kultusz tudatos erősítésének szándéka. Így 1217 nem kiindulópont, hanem okozat a Margit-tisztelet felerősödésében. Egy igen intenzív magyarországi kultusz bizonyítéka és II. András király részéről ennek tudatos támogatását jelenti az 1217-es ereklyevásárlás.

A Margitnak szentelt bencés és premontrei kolostorok alapítása is ezt sejteti. Hahót,⁶ Garáb,⁷ Pornó⁸ és Hatvan⁹ létrejöttének pontos idejét nem ismerjük, de inkább datálhatók a 11. század végére, illetve a 12. század második felére, végére mint sem 1217 utáni évekre. Hahót talán királyi, a másik három az udvarral kapcsolatot tartó előkelők alapítása lehetett. Pornó létrehozói, a Ják nemzetség előkelői közül többen magas udvari méltóságot töltöttek be a 12–13. század fordulóján. Például Mike nádor volt, a monostort alapító Csépán pedig horvát bán.¹⁰ Nem kizárható, hogy a dinasztia szent tiszteletét leképezve, azt utánozva választották ki saját monostoruk védőszentjét az udvari méltóságot viselők családjai.

Feltétlenül meg kell vizsgálni, hogy az Árpádok családjában a 12–13. század fordulóján jelen van-e az intenzívebb Margit-kultusz. Elég, ha rápillantunk az Árpád-ház 12. század végi geneológiájára és igenlő választ adhatunk a kérdésre. Orbán Imre dolgozata szépen bemutatja, hogy a keleti egyházban is nagy tisztelete volt Margitnak. III. Béla Bizáncban nevelkedett és első házasságát is Bizáncba kötötte. 1170 elején feleségül vette Châtillon Annát, más néven Antiochiai Annát. III. Béla első felesége Antiochia fejedelemszökevényének, Konstanciának és Châtillon Raynald keresztelőlagnak leánya lett.¹¹ A házasság után a fiatal pár elhagyta Konstantinápolyt

⁵ Orbán: Szent Margit tisztelete 112.

⁶ Már a 11. század végén fennállt, a hagyomány Szent László korára teszi alapítását. Romhányi 22–23.

⁷ A szerémségi bencés monostort szintén a 11. század végén hozták létre. Romhányi 20.

⁸ A 12. század végén alapították a Ják nemzetséghez tartozó előkelők bencés monostorként, majd a 13. század elején a ciszterciekhez került, akik 1234-ben telepítették be. Romhányi 44.

⁹ A premontrei prépostság létrejöttét az 1150–1180 közötti időszakra tehetjük. Romhányi 24.

¹⁰ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Budapest, 1900. (reprint, 1995) 706.

¹¹ Makk Ferenc: Anna (Antiochiai) magyar királyné. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula, Budapest, 1994. 47.

és előbb Antiochiába, majd Jeruzsálembé ment.¹² III. Béla tehát személyesen is járt Antiochiában. 1172-ben Magyarország királynéjává lett Anna Szent Margit kultuszának központját jelentő városból származott. Anna és férje, III. Béla tudatosan felkarolta és Magyarországon is támogatta Antiochiai Margit megbecsülésének előtérbe kerülését. Margit-tisztelete egyfajta kapcsot jelentett Bizánc és az uralkodó pár új hazája között. Margitot egyaránt tisztelték Bizáncban, a Szentföldön és Magyarországon, Álmos alapításait követően pedig a dinasztia is legalább két Margitnak dedikált egyházzal rendelkezett.¹³ Ráadásul az egyik III. Béla és Anna székhelyének, az esztergomi királyi palota közelében, Dömösön volt. Az Antiochiai Anna támogatta kultusz megerősödése a királyné halála után sem tört meg. Ebből a szempontból sokat mondó, hogy III. Béla második felesége, a francia származású Capet Margit is a szent nevét viselte.

Felvetésemet, hogy III. Béla és Antiochiai Anna hozzájárult Margit tiszteletének előtérbe kerüléséhez, alátámasztja Margit keresztnév jelentkezése az Árpádok névadásában. Az Árpád-ház geneológiája szerint az ismert nevű Árpád-házi leányok közül a 12. század végéig senki sem viselte ezt a nevet. Antiochiai Anna királyné első leányának viszont Margit nevet adták a keresztségben.¹⁴ A geneológiai szakirodalom azonban leányt két néven ismeri. Margit 1185-ben Isaakios Angelos császárral kötött házassága idején Bizáncban a Mária nevet vette fel.¹⁵ Margit mellett így időnként, elsősorban a bizánci forrásokban, Mária névvel is említik a leányt. Orbán Imre kutatásai bizonyítják, hogy Antiochiai Szent Margitot a keleti keresztények Marina név alatt tisztelték.¹⁶ Úgy tűnik, hogy sem az Árpádok névadási gyakorlatában, sem a 12–13. századi magyarországi névadásban nem gyökeresedett meg a bizánci Marina névalak.¹⁷ Mindez jelzi, hogy a 12. század végén, hogy a Bizáncból ért impulzusok

¹² III. Béla emlékezete. Szerk. Kristó Gyula és Makk Ferenc. Budapest, 1981. 13–14.; Konstantinápolyból Antiochián keresztül lehetett Jeruzsálembé jutni. Westermann Großer Atlas zur Weltgeschichte. Braunschweig, 1956.¹⁰ 64–65.

¹³ Álmos herceg által a 12. század elején alapított dömösi prépostság és a meszesi bencés kolostor mellett későbbi hagyomány szerint még a hahóti bencés monostor létrejötte is az uralkodó házra mehet vissza. Romhányi 15., 22. és 36., Orbán: Miért éppen Margit 42–50.

¹⁴ Margit 1175-ben született. Kristó Gyula – Makk Ferenc: Árpádok. (a továbbiakban: Kristó-Makk: Árpádok) In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula, Budapest, 1994. 64. és Makk Ferenc: Margit. In: Uo. 443. Wertner Mór: Az Árpádok családi története.

¹⁵ Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1984. 259.

¹⁶ Orbán: Szent Margit tisztelete 36–37. és 63.

¹⁷ A magyar személynévanyagban a 13. század második felében találkozunk a Marina névvel és akkor is csupán két alkalommal. Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). Budapest, 2004. (a továbbiakban: Fehértói Árpád-kori személynévtár) 519.

már erős, meggyökeresedett Margit-kultuszt találtak. A bizánci hatások hasonlultak a magyar gyakorlathoz, így a Marina névalak nem tudta háttérbe szorítani a Margit nevet. Az Árpádok névanyagában a 12. század végén bekerült Margit névvel a 13. század folyamán még kétszer találkozunk. IV. Béla két leánya is ezt a nevet viselte. 1225 körül született leány talán az 1222 körül harmadszori megözvegyülése után hazatelepült és a Szerémség kormányzását átvevő Margit-Mária után kapta ezt a nevet. A névválasztásban természetesen már szerepet játszott az 1217-ben az Árpádok kincstárába került fejedelmek is. Margit 1242-ben a tatárjárás idején halt meg és IV. Béla ugyan ebben az esztendőben született újabb, szám szerint nyolcadik leánya szintén ezt a nevet kapta.¹⁸ Az Árpádok-családjában és az udvarban a 12. század végén felerősödött Antiochiai Szent Margit tisztelete és ez kihatott az udvarral szoros kapcsolatot tartó méltóságviselők által alapított templomok védőszentjeinek kiválasztására is. A magyar névanyagban a Margit név a 12. század közepén bukkan fel, általánossá azonban csak a 13. század elejétől vált. Sőt a kedvelt női nevek között említetjük az Árpád-kor utolsó századában.¹⁹

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha Margit kultuszának megerősödését még egy tényezővel összefüggésbe hozzuk. Ez III. Béla udvarában a kereszties eszme jelentkezése. A Szentföldet veszélyeztető erők ellen hadba indulók a gonoszt legyőző, a sárkány fölé kerekedő Margit tiszteletével támogatást reméltek. A kereszties eszme és Margit kultuszának összekapcsolódását mutatja a stefaniták (Karcsa) és johanniták (Csurgó) egy-egy ilyen titulusú temploma is.²⁰

II. András személyében összekapcsolódhatott a két motívum. Édesanyja, Margitot származásánál fogva is kiemelten tisztelő Antiochiai Anna volt. II. András tovább vitte a családi tradíciót, másrészt ő volt az, aki örökölte, majd teljesítette apja kereszties fogadalmát. Véleményem szerint az 1217-es ereklyevásárlás nem kiindulópontja volt Antiochiai Szt. Margit kultusz előtérbe kerülésének, hanem a néhány évtizede a dinasztia és az udvar tagjai körében megerősödött tisztelet következménye. A vásárlás ténye mögött húzódoó családi vonatkozásokat erősíti talán az, hogy a megszerzett ereklyét II. András a szepesi prépostságban helyezte el, abba a királyi társaskáptalanban, amelyet vélhetőleg apja hozott létre.²¹ Az 1217-es ereklyevásárlás

¹⁸ Kristó-Makk: Árpádok 65.

¹⁹ Fehértói: Árpád-kori személynévtár 516–517.

²⁰ Orbán: Miért éppen Margit 45., Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 238. és 240.

²¹ Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története. Lócse, 1899.14., Orbán: Szent Margit tisztelete 112.

jelentősége abba rejlik, hogy Margit megerősödő tisztelete átlépte a dinasztia és az udvar kereteit és országosan előtérbe került.

Orbán Imre kiemeli Szent Margit nyolc ma ismert ábrázolása közül négy együtt szerepel Szent László király legendájának képi bemutatásával.²² Bálint Sándor nyomán²³ nem tartja kizártnak, hogy Lászlóhoz hasonlóan Margitnak is területvédő funkciója lehetett és nem lehetett idegen a patrona Hungariae funkciótól. Ki kell véleményem szerint azt is emelni, hogy Szent Margit tiszteletének 12. század végi és 13. század eleji felerősödése egybe esett Szent László 1192-es kanonizációját követően kultuszának kialakulásával. Mindkét szent esetében a tisztelet elsődleges szorgalmazója III. Béla és családja volt. A két kultusz a 12–13. század fordulóján bizonyos fokig összekapcsolódott és hasonló értelmezést kapott, így képi ábrázolásuk is több esetben együttesen jelentkezett.

²² Orbán: Szent Margit tisztelete 119.

²³ Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium II. Budapest, 1977. 39.

ADALÉKOK ANTIOCHIAI SZENT MARGIT ÁRPÁD-KORI
TISZTELETÉHEZ

This study provides data to the gradual strengthening of the cult of Saint Margaret in Hungary in the thirteenth century. It focuses on the motif of Andrew II., why he specifically purchased the relic of Saint Margaret of Antiochia during his crusade, in 1217, on the Holy Land. The motif should be looked for in the reverence for saints from the part of the Arpadian dynasty at the end of the twelfth century. The clear intent of reinforcing the cult of Saint Margaret can be revealed. Andrew II's father, Bela III. (1172–1196) was educated and married in Byzantium as well. His first wife was Anne of Chatillon (Antiochia), the daughter of the princess of Antiochia. Having married they left Constantinople and went to Antiochia, then to Jerusalem. So Bela III. personally visited Antiochia and his wife, the Hungarian queen came from the very centre of the cult connected with Saint Margaret. The veneration of Saint Margaret meant a sort of bond between Byzantium and the new home of the young couple, since this saint was respected in the Byzantine Empire and Hungary as well. Bela III. and Anne of Antiochia contributed to the cult of Saint Margaret, testified by the appearance of the Christian name of Margaret in the dynasty. Their first daughter was christened Margaret, which name had not been used before by the Arpadian dynasty. The reverence for Saint Margaret was characteristic for the aristocrats as well; who, being loyal to the royal court, often chose Margaret as patron saint for the churches.

As far as the reinforcement of the cult of Saint Margaret is concerned, another factor can be mentioned; namely the crusading idea of the royal court of Bela III. The troops gathering against the forces endangering the Holy Land yearned for support from Margaret, who defeated the evil and overcame the dragon. The combination of crusading idea and the cult of Margaret is testified by the church of Karcza (Stephanists) and Csurgó (Johannites).

The two motifs, the domestic and crusading ones, were connected through the person of Andrew II. His mother, Anne of Antiochia, due to her origin as well, respected Saint Margaret. On one hand Andrew II. followed the domestic tradition and on the other hand inherited and fulfilled his father, Bela III's crusading vow. The purchase of relic in 1217 did not mean the beginning of reinforcing the cult of Saint Margaret, but rather the result of her increasing veneration by the Arpadian dynasty and the royal court starting a few decades earlier.